

SERVETE DERGUTI

PASURIA FRAZELOGJIKE E “FJALORTHIT TË RI” TË NIKOLLË GAZULLIT

Fjalorthi i ri i Nikollë Gazullit përmban një pasuri të çmuar të leksikut të gjuhës shqipe të trevave veriore. Gazulli analizoi fjalët e rralla, shprehjet frazeologjike, toponimet, antroponimet etj. të cilat i mbledhi për vite me rrallë dhe i botoi në një fjalorth.

Njësia frazeologjike është njësi gjuhësore me kuptim të mëvetësishëm, e përbërë nga dy a më shumë fjalë shënuese me gjymtyrë e ndërtim të qëndrueshëm, e formuar historikisht e për një kohë të gjatë, që ka vlerën e një fjale të vetme, riprodhohet në procesin e ligjërimit si e gatshme dhe funksionon në gjuhë si njësi e pandashme¹. Pasurinë kryesore të frazeologjisë në gjuhën shqipe e përbëjnë njësitë frazeologjike me burim popullor. Në këtë frazeologji, më shumë se në fjalë të veçanta, shfaqet veçoria kombëtare e gjuhës, historia e zhvillimit të saj, si edhe etno-kultura, mendësia e psikologjia popullore². Duke u bazuar në konceptin për njësinë frazeologjike, pasuria me shumë vlera e “Fjalorit të ri” të Nikollë Gazullit, ndahet në dy grupe të mëdha paradigmatiche:

- a. në njësi frazeologjike të mirëfillta,
- b. në shprehje popullore.

Përveç vlerave që kanë fjalët, njësitë leksikore në Fjalor, një vlerë të jashtëzakonshme i japin Fjalorit edhe njësitë frazeologjike, ku ngjyrimi emocional në këto fjalë është treguesi themelor i kuptimit leksikor por edhe i atij shprehës, i cili buron nga goja e njeriut të thjeshtë që i ka në përdorim të përditshëm këto njësi.

Kjo pasuri frazeologjike nuk vjen vetëm me vlerat leksikore e semantike, por edhe me vlera të jashtëzakonshme etnolinguistike.

Vlera emocionale që paraqesin këto njësi në Fjalor është e madhe. Në Fjalor paraqitet edhe dukuria e metatezës në disa fjalë si: *llogje – njollë* – *dangë*, e cila edhe në ditët e sotme, pas më se 70 viteve të botimit të

¹ J. Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999, f. 235.

² J. Thomai, *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999, f. 237.

fjalorit, përdoret nga një masë jo e gjerë e popullsisë së trevave veriore. Larmishmëria e kuptimeve të këtyre njësive e bën gjuhën e folur më të zhdërvjelltë dhe më dinamike në përdorim. Këto njësi kanë në përbërjen e tyre shumëkuptimësinë e fjalës ose poliseminë e saj.

Njësitë frazeologjike, autori i paraqet në fjalor të shoqëruara me fjali të plota, në mënyrë që t'ia japë kuptimin e plotë thënies.

Njësitë frazeologjike të grupimit të dytë, ato të shprehjeve popullore, paraqesin një përmbledhje në tërësinë e mençurisë Shqiptare.

Kjo pasuri e shprehjeve popullore grupohet në nëngrupe të konsiderueshme paradigmatiche:

- a. Fjalë e shprehje të urta.
- b. Përsëndetje.
- c. Urime.
- ç. Betime.
- d. Falenderime.
- dh. Lutje, këshilla e urdhra.
- e. Ngushëllime.
- ë. Mallkime.
- f. Eufemizma.
- g. Pasthirrma.

Njësitë frazeologjike të renditura në Fjalor na paraqiten herë si fjali njëkryegjymtyrëshe e herë si togfjalësja, herë si fjali emërore a foljore e herë si kompozita. Rendisim disa nga njësitë e shumta frazeologjike të pasqyruara në fjalor sipas grupeve paradigmatiche: (Kur njerëzit shihen rrallë thonë) (je ba) si abe - si hije; (për njerëz) një be e bame – (ke vojt) një be – (je ba) gazi i dheut; bëzdyç i math – cung i pa latuem; bindi i tokës – një mrekulli; bathë e një kokërr – brumi i një mielli; be e majë – shëndoshë; bengu i trimit – bengu u shokvet; (janë ba bashkë) byk e bërgajna – njerëz të mbrapsht; (i xuni) bulluri – rreziku; (hiqja) bricen – (mos maj) uzdajen=uzdajë e ftohtë; çoi burras – foli burras; (ra) buzvet – (theu) qafen; (ishte) si buzëm – trup i palatuem; (e lidhi) cambrok – (e bani) të pakenun; (mbeti) si peshku mbë cërrat – (ra) u ngushtue; (lidhi) me një percungle – (ngushtoi) nga frika; (merre) për doret – (nuk më) vjen për doret – dorë mbë dorë – dora-doras – dorëmirë – dorëlehtë – dorërendë; (endi) ngatërresa –) endi) vekë; (iu ndie) era – mos ero – shduku; fat të bardhë; (u vu) në fojë – (u vu) në gaz – në lojë; (qiti) ferrca – fitme – (futi) në sherr; (i vuni) futën e zezë – (i bani) gjakun; dorërrudhë – gjaja e keqe; njeri i palatuem – njeri harcek; me hysë e e përmbysë; (je ba) si krande e thatë – si kalthedër; një bathë e një kokërr; (harroi) si krapolli vrapin; (e

tredhi) me kuk – (i erdhi) hakut; (foli) larë e shtarë; u çue lugat – përpiu gjithçka – vampiroi; Shala shoqishojnë e batha kollomojnë; qep një pëllambë e shqep një pash; torrla e ditës së zezë – ngatrrëstar; njeri i rumhadët – i çapërdisun mendsh;

Po si paraqiten njësitë frazeologjike të mirëfillta në fjalorth?

Njësitë frazeologjike të pasqyruara në Fjalor, autori na i sjell në formën e fjalisë së plotë nga kuptimi. Paraqitja e leksikografisë është e kushtëzuar nga gjymtyra kryesore që motivon njësinë.

Je ba si abe; je ba si hije;- kjo shprehje përdoret edhe sot, për ato njerëz të cilët shihen rrallë: (je ba si be në dhe). *Jemi ba një be e bame / kemi vojt një be; jemi ba gazi i dheut. Njeri- bëzdyç i math / si cung i palatuem. U çu e iku rrozga më bjezga / iku shpej e shpejt. Më xuni bolluri / më zuri rreziku, sherri. S'bërtet bretkoca pa uj / nuk gëzon kush pa gja në bark. Ishte si buzëm / trup i pa latuem / cung si buzmi. Na lidhi me një pecrungle / na ngushtoi prej frige me kërrgja send. Burr si qingje / burr i pa burrni. Me qitë dengla, dokrra / arsyë që s'ecin. Bani vel dose, iku tym dose / iku shpejt. Me endë ngatërresa / me endë vekë / pa u endë fëmija e vojtuen. M'u ndie era / mos u ero ma këtu pari! / ruej se erohe! / ik mos u ero! / shduku! Me qitë ferrca, fitme / me fut në sherr. Mos i nep fytyrë / mos e merr me të mirë, mos e llasto. Njeri, punë furde / punë e pa vlerë. Me i vu kuj futën e zezë, me i bam gjakun. Shtatin sa i gamill-menden sa i vezir. E harboi pija / mos e harbo synin tepër. Njeri i pa-latuem. Me hysë e me përmbysë / ia dëshiroj dikuj të keqen. Me thye qafën buzvet. I erdhi kumti / ta ndiesha kumtin (lajmin e vdekjes) / me ia hupë kuj kumtin. (me ia tretë faren). Me folë lar' e shtar. Hiqja mysin asj pune.*

Paraqitja leksikografike e njësive frazeologjike është e kushtëzuar nga gjymtyra kryesore që motivon njësinë. Kjo njësi mbart peshën e tërë thënies. Në Fjalor hasim disa nga këto njësi të cilat i japin kuptimin frazeologjisë së shprehur nga ana e autorit si fjalë terma, e marrë nga goja e popullit: p.sh. fjalët dorë, mendje, zemër etj. paraqiten në Fjalor me një fushë leksikore – frazeologjike me një numër të konsiderueshëm si njësi të drejtpërdrejta dhe që e shpjegojnë atë. Po paraqesim fushën leksikore të fjalës **Zemër** e cila pasqyrohet si fjalë me 32 njësi të drejtpërdrejta dhe me 31 njësi të cilat e shpjegojnë atë, pra me rreth 63 njësi.

Sh. më çëkrroi në zemër – më rrahë delli a zemra, çërr çërr.

Zemër qofe – njiri i pa burrni

Me ia dërptue zemrën – me ia therë zemrën – me shpue tej për tej shih. Dërptue. (ia dërptuen trupin...).

*Mu ka irë zemra prej jush – m'u prish qefi – mu zi, xi (sh. jeritë, ritë).
 Ma kapi zemra – ma desht zemra – mu ngjye gjaku me te.
 Me marr zemër – me marr jetë – m'u trimnue. (shih kërthëndezë).
 Zemër trimnue.
 Me i kja zemra kuj për dishka – me pasë të dheshkun – logorisë me ble dishka.
 Më mbushullon zemra – jam i mbushun zemret me dëshirë – na mbushulloi Zoti me të mira.
 Iu ka ba zemra mërrkot – gja e forcume – rrrkotë ushuji, rrrkotë dylli.
 Me zemër të nimnueme – jam nimnue me shokë – jam pezmatue.
 Më nduell zemra zi – njeri qi ndjell mirë, optomist-i – njeri qi ndjell keq, pesimisti.
 Me ia rrudhë kuj zembrën - me ba bjerr shpresen.
 E kam zembrën të tallazueme – m'u çue tallz.
 Me zemër shqipe - i thjeshtë - i pastër - pa të shtirun. Nëpërmjet kësaj njësie frazeologjike, Gazulli kërkon të nxjerrë në pah apo në dukje cilësitë e shqiptarit të vërtetë.
 Lum zemërza e eme – bima e zembrës.*

Cili është vend që zë pasuria e shprehjeve popullore?

Njësitë frazeologjike si, fjalë e shprehje të urta, proverba e gjëgjëza, nuk hyjnë në frazeologjinë gjuhësore sepse ato kanë vlerë fjalie, ndërsa njësitë frazeologjike gjuhësore kanë vlerën e një fjale të vetme. Në Fjalor zënë vend një numër i konsiderueshëm i fjalëve e shprehjeve të urta, nëpërmjet të cilave mendja e ndritur e popullit ka shprehur mendimet personale për ndodhi e problematika të ndryshme që i kanë ndodhur në jetën e përditshme. Po paraqesim në këtë punim disa nga këto njësi:

Mori dhëlpën moj ankoje shumë anmiq xune me gojë / thuhet për çdo njeri qi s'men tue ankue. (njerëz që nuk reshtin së ankuari). **Ishte burr qi mos me i vetue ashkja e synit! Trim i çartun, trim i qitun. Ma të këqija janë fjalët se bajët / Zoti kqyr bajët ma fort se fjalët.** (Fjala është me e rëndë se plumbi dhe Zoti shikon veprimet më shumë se fjalët). Fjalë të urta popullore. **Ma bani njatë punë ballahu / ma punoi aty për aty. S'kishte mend as sa me i lagë grezi kambët në tru të tija. Mos e harbo synin tepër qi me tu duk një send për një tjetër. Loja e ksulvet asht betore e kanga e tyne gaztore.** (Thuhet për ato njerëz që nuk e heqin benë nga goja, bëjnë be për gjithçka). **Janë ba bashkë byk e bërgajna / janë bashkue njerëz të mbrapësht si njeni-tjetri. Njatë qi han buken e përmbys kupen ka me e ngri Zoti bibirek. Mendo keq e thaju, mendo mirë e maju. I shkoi moti tue djerrue / m'u bjerrë pas mendimesh, me mendue zi. E mirë daltë**

ndër doke / (kur urojmë nuse e re) = pastë sjelljen si fytyrën. **Shka do qi të thotë goja e njeriut s’e kumb dijen.** (sado i mençur të jetë njeriu nuk e mund dijen). **Me mbetë si Gega në lajt / u habit tue hangër në lang e haroi mishin.** (për njerëz që nuk i japin rëndësi çështjeve kryesore). **Dikuj i han mini pallën-dikuj i punon daci arën. S’m’u gjete kurr as në përgim as në mjerim.**

Po cila është rëndësia e përshëndetjeve dhe e urimeve në Fjalorth?

Përshëndetjet janë fjalë të përdorura nga çdo shoqëri njerëzore, ato e kanë zanafillën që nga lashtësia, që atëherë kur njeriu filloi komunikimin me fjalë, mirëpo, lloj i përshëndetjeve është edhe komunikimi me gjeste.

Përshëndetja në përgjithësi është shprehja gjuhësore paraprake apo e zanafillës për çdo ndërskëmbim kulturor, ajo pasqyron një traditë të lashtë sa vetë njeriu, ajo është pikënisja për komunikim dhe, prandaj, ka edhe një funksion të rëndësishëm gjuhësor.³

Prof. Gj. Shkurtaç, në veprën e tij “Etnografi e të folurit të shqipes”, ka studiuar gjerësisht ndërtimet që hyjnë gati të gatshme gjatë aktit të komunikimit, duke i parë ato në rrafshin e kulturës botërore dhe kombëtare. Përshëndetja është, në përgjithësi, shprehja gjuhësore paraprake apo e zanafillës për çdo ndërskëmbim kulturor, ajo pasqyron një traditë të lashtë sa vetë njeriu, domethënë, të drejtuarit me fjalë dhe nisjen e një komunikimi të vërtetë mes dy vetëve. Ajo është pikënisje për komunikim, dhe, prandaj, formulat e përshëndetjes kanë vlerën e simboleve që, mbi bazën e një konvencioni, rregullojnë marrëdhëniet shoqërore midis folësve.⁴

Në Fjalor, përshëndetjet nuk kanë një vend parësor, ato nuk janë të shumta në numër, por pasqyrojnë një traditë të mrekullueshme të trevave veriore, tregojnë një kulturë, respekt të njeriut për njeriun, dhe mbi të gjitha, dashamirësinë e tij, të cilat po i paraqesim në këtë punim.

A gjeftove or lok? – a u lodhe or mik? Mirë në shtrungë! (të falun) – mirë se vjen maçarungë! (përgjegja) Mirë mbarë çoban! Mirë mbarë, mir’u bar! – urim qi i bahet bariut kah kullotë berret. Neshtrasha e mirë! Ndesha e mirë! – të përshëndetun të vjetruem. Si ndihe? Si dole në ditë? Si u gëdhine? Me i përshëndetue kuj Pashkët.

Në çdo aspekt të jetës, njeriu lidhet ngushtë me përshëndetje dhe urime. Që nga fillimet e ditës dhe deri në mbyllje të saj, merren

³ Gj. Shkurtaç, *Onomastikë dhe etnolinguistikë*, Tiranë, 2001, f. 195.

⁴ Gj. Shkurtaç, *Etnografi e të folurit të shqipes*, Tiranë, 2004, f. 111.

përshëndetje, urime, këshilla, lutje etj, për momente dhe çaste të shumta që përshkojnë jetën e njeriut. Urimet, sikurse edhe përshëndetjet, shprehen me formula të gatshme, rituale që ndryshojnë sipas ndjenjave dhe situatave. Në Fjalor gjejmë disa nga këto:

Lumnit e Zojës, - sa me kumë jetën eçdo pendestari në shkreti. Na mbushuloi Zoti me të mira. Të ndjeftë Zoti! Me falë. Ndiemo Zot e ora e Shalës. Mos të pasha tjetër! (të tjetërsuar). Të paftë Zoti! Të ruejtë Zoti! Paç orën të mirë! Ta lumsha krahin. U rritshin si minjollat e Servenit! Rafti e mira! Dashtët e mirë Zana! Ogur mirë – ndeshë mirë

Ç'vend zënë betimet, falenderimet, lutjet e ngushellimet?

Besa shqiptare njihet prej shekujsh nga i gjithë njerëzimi. Kjo e ka karakterizuar atë në të gjitha luftërat dhe betejat që ai ka zhvilluar në mbrojtje të tokës mëmë. Fjala e dhënë është besa e mbajtur dhe betimi i kryer. Na paraqitet kjo në të gjitha këngët dhe rapsoditë shumëshekullore, në krijimet popullore, në “Ciklin e Kreshnikëve”, në legjenda e gojëdhëna. Shqiptari karakterizohet si fjalëpakët e punëshumë, gojëkyçët e besëmbajtur. Kjo duket sikur zë vend edhe në “Fjalorin e ri” të Nikollë Gazullit. Në këtë punim me rreth 5000 fjalë, nuk kemi hasur fjalë, betime të mirëfillta. Të duket sikur prania e tyre nuk ka qenë e domosdoshme, përderisa edhe autori nuk ka shprehur ndonjë interes rreth kësaj pasurie.

Me ba me tobe. E kam zhigmue ben. (me pas n'iri (bezdi për betime).

Falenderimet, sikurse edhe betimet, janë të paktë në numër, megjithatë kjo nuk do të thotë se falenderimi nuk është pjesë e kulturës shqiptare dhe pikërisht e trevave veriore. Shqiptari falenderon me punë të shumta e fjalë të pakta.

T'u rritë dera (ndera), me dërue – nderue. Më ruejti ora. Më bani nderëe prefati.

Na priti me ojna e finojna, me të gjitha të mirat.

Lutje, këshilla e urdhra: Mos e ban pallada. (mos fol botnisht). Mos u përlygto! (njeriut të përlygtuem, i dëshiruem mbas haeje). Mos djerro; m'u bjerrë mbas mendimesh. Mos më lën ndër dojma; me e lanë kendin në dojmë. (pasiguri). Kij dhapë për të mjerët! (dhimbje). Mos më qit në rrojme, mos u hyn rrojmevet, prallavet. Bjen një dhi e strok një mijë; një i keq prishë shumë të mirë. Mos shkreto! Mos fol kot, shpartall. M'i ke shpërnjoftë të mirat qi të bana.

Shka nduell zogla pruni vera. Shka kërkuem në gjet. Mos u ndyftë; mos e paftë syni i keq, marshallah!

Në raste të ndryshme fatkeqësish, si: në morte, sëmundje të ndryshme, luftërash të njëpasnjëshme e humbjesh që ka kaluar populli

shqiptar, janë përdorur fjalë e thënie të ndryshme në forma ngushëllimi, për t’iu gjendur pranë personave, për të ndarë me ta dhimbjen dhe brengën.

Pra, të ngushëllosh do të thotë të përpiqesh t’ia lehtësosh një njeriu apo një familjeje dhimbjen, hallin, dertin që i ka rënë, duke i dhënë zemër me fjalë të ëmbla dhe të mira, duke e ngushëlluar për fatin e keq, i cili është përcaktuar nga një fuqi e mbinatyrshme, apo është rezultat i mosshpërblimit të së mirës që ai ka dhënë në raste nevojë a vështirësie.

Populli ynë, në rrjedhën e shekujve, nga të gjitha situatat ligjërimore që lidhen me procesin e ngushëllimit, ka krijuar formula të gatshme të cilat përbëjnë një pasuri etnoghjësore të vlerësueshme.

Në FGJSSH 1980, fjala ngushëllim ka tre kuptime. Fjalët ngushëllime që kemi hasur në “Fjalorin e ri” të Nikollë Gazullit, përkojnë me kuptimin e tretë që përmban FGJSSH 1980: 3. Ajo që e lehtëson dikë e që ia lehtëson një dhimbje, një hidhërim. Gjeti ngushëllim.

Kjo s’është jetë por hjekë. (për jetën tejte të vështirë). Me hjekë si Lekë Dukagjini. (për fatin që ka). I unshmi kandetet me bukë e krypë. (për tu kënaqur me ato që kemi). Po i kiehëm; tash po i a dal mbanë. (ngushëllim për veten). Kërcuqe! I shkreti! I mjerë! Qyqari! Nuk u ba pleqnija me të drejtë pse pleqt krratshin me hangër pare. (çdo moshë ka vështirësitë e veta). S’e kumbë kush mushkën me sanë. Shka do qi të thonë goja e njeriut s’e kumbë dijen. Nuk e kumë dashninë qi ka Zoja. Dikuj i han mini pallën – dikuj i punon daci aren.

Kush orëçuet e kush orëprem. (dikush e ka fatin e mirë e dikush të keq)

Për ditë në meshë shejtë na përkrahen meritimet e mundimeve të J. Krishtit.

Jemi ba një përrallë. Jemi rysë me robni. Mjerë kush i triqet fushës. Na lae mas ziut; në kohë ma të ngushtë. Tash e kam zemrën ngushull.

S’mu gjet burras në përgim as në mjerim. (kjo shprehje ka dy kuptime: 1. Si ngushëllim për vetveten; edhe pse e mbajta afër, asnjëherë nuk mu gjend pranë; 2. Si ngushëllim në formën e një qortimi; gjithçka bëra për të, por, kur pata nevojë për të, asnjëherë nuk ma shpërbleu të mirën).

Nëse i referohemi rrafshit të përmbajtjes kuptimore të këtyre njësive, formula të gatshme ngushëlluese, do të vërejmë dy dukuri:

- E para është gjuhësore dhe ka të bëjë me të ngushëlluarit si veprim e si shprehje gjuhësore;

- E dyta është etnografike, sociale, psikologjike etj.

Në njësitë e lartpërmendura, kemi përballjen e njeriut me vështirësitë shpeshherë të pakapërcyeshme që sjell jeta si varfëria, skamja, robëria, ndaj në këto momente kërkon humanizmin njerëzor, por ngushëllon veten për një ditë të mirë dhe shpërblese në heshtje nga e mbinatyrshmja. Ndërsa, për elementin fatalist të jetës, përballjen me vdekjen, në Fjalor nuk hasim njësi ngushëlluese të gatshme. Kjo na lë të mendojmë për profetësitë biblike që ka njeriu: lindjen dhe vdekjen.

Vlerë në fjalorth kanë edhe mallkimet.

Njësitë leksikore në rrafshin e mallkimeve lidhen ngushtë me jetën e vështirë shumëshekullore të shqiptarit e sidomos, të atyre të trevave veriore, të cilët kanë qenë gjithmonë në përballje me vështirësi të shumta, pushtimet e njëpasnjëshme, luftërat me Shkjaun, përballjet me vështirësitë e jetës, me kushtet e vështira natyrore, me armiq të panumërt historikë, por edhe me elemente të kulturës pagane.

Mallkimet, si shprehje popullore, kanë qenë dhe janë të pranishme në leksikun njerëzor. Asnjë lloj ligjërimi nuk është asnjëherë ndaj tyre. Për shkak të vështirësive të panumërta, bota shqiptare ka krijuar një shumësi në numër të këtyre njësive frazeologjike. Si në Veri, ashtu edhe në Jug numërohen më qindra shprehje të tilla, të cilat i drejtohen më së shumti hasmit që kërkonte të pushtonte vendin si dhe botës shtazore. Në ditët tona ky lloj leksiku, ose më mirë mund të themi një pjesë e këtij leksiku, ka përdorim nga një numër i kufizuar njerëzish të cilët merren me blegtori.

Si njësi frazeologjike, mallkimet apo nëmët siç i paraqet Gazulli në Fjalor, zënë një vend të konsiderueshëm, ndaj në këtë punim po paraqesim disa nga këto njësi. Ky Fjalor bashkë me “Fjalorin e ri” të Pano Tases, përbëjnë një vlerë për Etnografinë Shqiptare dhe, për Etnologët Shqiptarë, paraqesin një material me shumë vlera për studim.

Të xaftë angu! E ke me ashemb (mallkim) m’e ba këtë punë! Të vraftë Hera!

Me thye qafën buzvet! E nëma me rroc e me koc! Shko mor korb, qyqar, cofdël, i mjerë! (mallkim në trajtën e një fyerje). Të ndiesha kumtin; me ia hupë kumtin; me i tretë faren! Ka me (të) mbetë vendi laqemi! Në kjoftsh uroj të thaftë vetja, në kjoftsh lashujë të shterrshin gjinat! I u muer forceja kur e muer Zoti! Shka më mundësove ti, mos ta baftë Zoti lehtë! Të raftë shurrëgjakëza! Të raftë shita! Të raftë harmija! Të raftë plazja! Të shitoftë zana! Të vraftë zana! Vraftu Hera!

U mbytsh në Bujanë!

Mallkimet ndodhin në situata të ndryshme komunikative, në një çast vendimtar apo në një situatë kur kryhet akti i komunikimit. Situata nënkupton tërësinë e rrethanave në të cilat prodhohet akti gjuhësor.⁵

Në materialin e mbledhur dhe të paraqitur me lart, vërejmë situata ligjërimore ku ndodhin shkëmbime mesazhesh mes dhënësit dhe marrësit si qëllim i dialogimit, bashkëbisedimit mes personazhesh, apo ndonjëherë edhe i monologimit, kur kemi të bëjmë me një situatë komunikative mes njerëzve dhe kafshëve, në këtë këndvështrim dallojmë pesë grupe kryesore.

1. Sipas situatës së komunikimit klasifikohen pesë nëngrupe:

a. Dhënësi i mesazhit (emetuesi i mallkimit) është një njeri – gjini femërore dhe marrësi i mesazhit (atij që i drejtohet mallkimi) është një njeri pa dallim seksi e moshe. Këto fjalë përbëjnë pjesën më të madhe ose grupin paradigmatic më të gjerë në këto frazeologjizma, shprehje popullore të gatshme.

b. Dhënësi i mesazhit (emetuesi i mallkimit) është një njeri – gjini femërore dhe marrësi i mesazhit (atij që i drejtohet mallkimi) është një kafshë që personifikohet dhe duket sikur akti i ligjërimin arrihet të kryhet me sukses dhe kafsha e animizuar dëgjon dhe kupton. Numri i këtyre njësisve nuk është shumë i madh sepse edhe vetë numri i kafshëve të mbarështuara në shtëpi është më i vogël se i atyre që mbarështohen në stane, sot në stalla.

c. Dhënësi i mesazhit (emetuesi i mallkimit) është një njeri – gjini mashkullore, çobani dhe marrësi i mesazhit (atij që i drejtohet mallkimi) është kafsha e mbarështuar, ku të duket se akti i komunikimit është realizuar dhe kafsha që i drejtohet dëgjon, kupton dhe vepron e bindet, ndaj numri i tyre është relativisht i konsiderueshëm.

d. Dhënësi i mesazhit (emetuesi i mallkimit) është një njeri – gjini femërore dhe marrësi i mesazhit (atij që i drejtohet mallkimi) është një shpend shtëpiak, por edhe i egër. Ky grup paradigmatic është i kufizuar në numër.

e. Dhënësi i mesazhit (emetuesi i mallkimit) është një njeri – gjini femërore apo mashkullore dhe marrësi i mesazhit (atij që i drejtohet mallkimi) është një send, objekt, zakonisht një mjet pune që mund të dëmtohet apo të prishet krejtësisht, të cilit i drejtohet nëma, duke e personifikuar si një qenie të gjallë e cila sheh, dëgjon dhe kupton, ashtu sikurse në grupet e mësipërme.

⁵ Gj. Shkurtaç, *Sociolinguistika*, Tiranë, 1999, Ribotim 2003, f. 120.

Në Fjalor, jo vetëm që pasqyrohen një sërë njësisish frazeologjike, fjali dëshirore që shprehin mallkime, por aty pasqyrohen edhe një sërë kompozitash të cilat gjatë kalimit të rrjedhës së shekujve janë ngurtësuar dhe kanë kaluar në një fjalë të vetme si kompozita, ku Gazulli mundohet të tregojë e dhe procesin e ngjizjes së tyre.

Po japim shembuj: *qi e merr mbrapa rreziku = rrezikzi - rrezikzezë; qi e ka orën të zezë = orëzi – orëzezë; qi e ka orën të preme = orëpreme* etj.

2. Në rrafshin e përmbajtjes a të modelimit, foljet mbajnë peshën kryesore në njësitë frazeologjike, mallkime, ku bashkëfolësit transmetojnë edhe efekte stilistike nëpërmjet tyre gjatë ligjëritimit bisedor. Sintaksorisht këto ndërtime përfshihen në fjalitë dëshirore, te të cilat dëshira mund të jetë në dy forma: në formë mallkimi, siç edhe paraqiten, dhe në formë urimi.⁶

3. Në rrafshin diakromik, edhe pse lënda e Fjalorit të Gazullit pasqyron një gjendje gjuhësore në rrafshin sinkronik dhe jo në zhvillimin gjuhësor, mund të ndjekim kalime nga mallkime në betime si: *marrsh mali – mallkim / marrsha malin – betim; shkofsh e mos u kthefsh – mallkim / shkofsha e mos u kthefsha – betim, plaç mbë të – mallkim / plaça mbë të – betim* etj.

Në këtë kontekst, akti i komunikimit në rastin e mallkimit, e bën bashkëbiseduesin objekt a pasues potencial të fatkeqësisë, pra dhënësi e adreson mesazhin dëshiror drejtpësdrejt te marrësi (*marrsh malin!*), ndërsa, në rastin e betimit, dhënësi i mesazhit shfaqet vetë si objekt apo si pasues i fatkeqësisë, në raste të mosmbajtjes së fjalës së dhënë (*marrsha malin! “nëse nuk e mbaj fjalën”*).

4. Në shprehjet popullore, dhe pikërisht ato në formën e mallkimit, interesant është edhe ndërtimi i tyre sintagmatik. Ato janë përdorime të gatshme të sintagmave – fjali, ku nëpërmjet mishërimit të ligjit të ekonomisë gjuhësore në ligjëritimin bisedor, ndodh jo vetëm rrudhja e gjymtyrëve por edhe dukuria e kondensimit kuptimor. Në fjalor hasim përdorime të tipit: *qi e ka orën të zezë – orëzi / orëzezë; qi e ka orën të preme – orëpreme*;

Kondensimi kuptimor është një rregullsi... edhe gjatë formimit të fjalëve, kështu, dalëngadalë lindin fjalët e përbëra, duke mënjeluar valencat e jashtme kuptimore e sintaksore dhe duke shpërfaqur valencat e brendshme⁷. Këto valenca të brendshme që krijohen në rrjedhën e

⁶ Gramatikë e gjuhës shqipe 2, Tiranë, 2002, f. 380.

⁷ J. Thomai, *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1989, f. 315.

ligjërimin janë kompozita. Përmbajtja cilësore e kompozitës s’është gjë tjetër veçse një nga tiparet dalluese të qenies ose sendit she pikërisht tipari mbizotërues në vendin dhe rrethanat, në të cilat është krijuar ose krijohet kompozita⁸.

Këto tipe kompozitash kanë në përbërjen e tyre një objekt pronësie a zotërimi dhe nga karakteristika e kësaj prone.

Gjuha e folur është e pasur me kategorinë shprehëse të eufemizmave. Disa nga eufemizmat, përdoren me nuanca e kuptime pozitive, ndërsa fjalët që shpërfaqin ironi dhe fjalët me nuanca e kuptim përkeqësues, përdoren me kuptim përçmues, sharës, mospërfillës etj. Në Fjalor numri i këtyre njësive nuk është i vogël. Nëpërmjet tyre paraqiten kuptimet pozitive dhe pezhorative të përdorimit të këtyre thënieve. Le të shohim disa nga këto njësi.

Babrrun-e: i fortë, trimaloçe, i fuqishëm shtatit. Bind-i: Bindi i Zotit, bindi i tokës, një mrekulli, për bind, mrekullisht. Bobe-ja: i bardhë fëtyre si bobe e pjekun. (i zi në fytyrë). Cucman-e: njeri tutës, frigës, qi ka frigë. Çeftuz-e: çehresyz, me fytyrë të keqe. – s’ka ma burr çeftuz se ishte. Çmijue: me çoroditë, me stërkeqë, me dal rodit.

Darallosë: me e ba me luejt mendësh, m’u çue peshë, m’e harlisë. Dorcak-e: i vogël e i shpejtë. Edhishti-u: zog thiu, derku. Fetuç-e: njeri burg, i mbyllët. Fucak-e: njeri qi futet gjithëkund, braci, spiuni. Fugan-e: njeri i fortë, i fuqishëm, punëtor, i turrshëm. Gjatoja: njeri i gjatë shtati, gishti i dorës i ndërmjemë. Gurrnar-e: njeri qi s’i xiret gjatë ma se gurit, dorërrudhët. Hapaçel-e: hapmath, i pa matun në të ecun, shkallafat. Llacaman-e: kingj, edh, viç qi ndërmon deri vonë, njeri i mësuehme haena të mira. Ngurë: mbërshelë, ngur’ja Zo’ gojën! (ujkut). Pa-giam-i: qi s’i gjindet mostra, i keq, i dobët, burri pa-giam. Parri-ni: shpirt i keq, i lig, damtuer. Qingje-ja: burrë si qingje, femën, burr i pa burrni.

Një grup paradigmatic njësish me interes studimi në Fjalor, janë edhe pasthirrmat. Ato janë fjalë me të cilat nuk emërtohet, por karakterizohen nga shumëkuptimshmëria, dhe jo rrallë e njëjta pasthirrmë mund të shprehë sipas kontekstit dhe intonacionit, jo vetëm ndjenja të ndryshme, por edhe të kundërta⁹.

Pasthirrmat, në fjalorin e Gazullit zënë një vend të veçantë. Ato klasifikohen sipas ndërtimit të tyre në:

⁸ A. Kostallari, *Kompozitat dëshirore dhe urdhërore të shqipes*, në “Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe”, Tiranë, 1972, f. 142.

⁹ *Gramatikë e gjuhës shqipe* 1, Tiranë, 2002, f. 428.

a- emocionuese, b- nxitëse.

Pasthirrmat emocionuese; shërbejnë për të shprehur gëzim, entuziazëm, këaqësi, dhimbje, dëshpërim, hidhërim etj.

Dhimbje e hidhërim: - *Ofshe për mue, medet për mue, kej. Aht-i: - Të mendojnë ahtet e të parvet tanë. Kejt prudha! Kejt bar – fatzi-zezë! Ah medet!*

Gëzim e urim: - *Rafti e mira! Dashtët-e mira zanë!*

Pasthirrmat nxitëse; shprehin: thirrje, urdhër ose lutje, përsëndetje, mallkime, sharje, ngushëllime etj.

Thirrje: - *Cilo! O moj çokël! O cikë! Nana e eme! Moj nanë! Colo! Sa i mirë ishte!*

Hëde! ashtu de! O vëlla! Delo! O Dedë! Motër ke! Oj motër, motr-o!

Thirrje për kafshët: - *Ojs! Ojs! Ooç jaa!*

Përsëndetje: - *Mirë mbarë çoban! Mir-u mbarë! (në formë urimi – marshallah).*

Neshtrasha e mirë!

Ngushëllim: - *Mto he qe! Gajret he qe!*

Edhe frazeologjitë që nuk janë pasqyruar në “Fjalorin e gjuhës shqipe” (1980)¹⁰, në “Fjalorin e shqipes së sotme” (1984/2002)¹¹, a në “Fjalorin frazeologjik të shqipes”, të Jani Thomait¹², dhe që natyrisht përbëjnë një fond jo të vogël, janë pasuri që duhet vlerësuar e përfshirë në fjalorët e ardhshëm të gjuhës, përfshi këtu edhe variantet frazeologjike. Edhe rastet e veçanta në përdorimin e mjeteve fjalëformuese janë me interes e mund të shërbejnë si gjedhe për formime të reja...¹³

¹⁰ *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980.

¹¹ *Fjalor i shqipes së sotme*, Tiranë, 1984/2002.

¹² J. Thomai, *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1999.

¹³ H. Pasho, *Vështrim mbi leksikun krahinor të “Fjalorit të ri” të P. Tases*, SF, 3-4, 2001, f. 121.